

БЪЛГАРИТЕ ОТ БЕЛОМОРСКА ТРАКИЯ И ТУРСКАТА ЕКСПАНЗИЯ В МАЛА АЗИЯ (Краят на XIII – средата на XIV в.)

Падането на България, Византия и останалите християнски държави на Балканите под османска власт е част от машабен геополитически процес, засягащ цяла Югоизточна Европа, Близкия Изток и Средиземноморието. Политическата гибел на вековната държава на българите и на Византийската империя е тежък удар за християнска Европа. Османското завоевание е резултат от дълга поредица от събития, които имат сложна предистория. Първата тюркска вълна в Мала Азия е още през втората половина на XI в., а нейният апогей настъпва с военната катастрофа при Манцикерт (1071 г.). Въпреки всичко и независимо от тежките териториални загуби, Византийската империя успява да изгради балансирани отношения със селджукските турци и създадения от тях „Румски” (Иконийски) султанат. Независимо от конфликтите и окончателната загуба на Анадола с битката при Мириокефалон (1176 г.), дори и след завладяването на Константинопол от кръстоносците през 1204 г. в Мала Азия съществува определено равновесие на силите. Никейската империя партнира успешно със селджуките, още повече че след разгрома им от иранските монголи (татари) през 1243 г. мюсюлманските съседи изживяват труден период.

Експанзия на монголите (останали в европейската история най-вече с името „татари”) в Средна Азия, установяването на тяхната власт в Източна Европа в лицето на „Златна Орда” и в Иран, където властта е в ръцете на илхан Хулагу и неговите наследници, се отразява съществено на демографската ситуация в един обширен регион в Близкия

Изток. Големи тюркски маси с номадски или полуномадски бит и манталитет на отделни вълни навлизат в Мала Азия. Отслабената селджукска държава се опитва да запази своята вътрешна сигурност, заселвайки размирните пришълци главно по границата с Византия. Както показват съвременните изследвания, никейските византийски императори създават отбранителен пояс срещу неканените гости. Верига от крепости защитава поречията на реките Герма (дн. Гедиз) и Кестър (Кючук Мендерес), а стратегическата крепост Триполи на р. Меандър (Буюк Мендерес, наричана и Карамендерес) е усилена. Полагат се системни грижи за акритите (граничното военизирано население). След освобождаването на Константинопол през 1261 г. и репресиите срещу акритите, които вдигат бунт срещу император Михаил VIII Палеолог (1259-1282), вниманието към турския проблем е силно занижено и това е една от най-големите и непрости грешки на Византия в цялата ѝ история. Византийското противодействие на нарушеното статукво е слабо и инцидентно. Нещо повече, правят се дори недалновидни стъпки – Пахимер пише как “...императорът със задоволство приемаше като поданици пограничните перси (турци), надявайки се да ги използва като жива стена, ако тохарците (татарите) някога започнат набези срещу нас...”

Опитите да бъде контролиран процесът на проникване на турски групи на византийска територия се оказват неефикасни. Георги Пахимер разказва как богатата и гъсто населена долина на р. Меандър (Буюк Мендерес) опустява, а византийското население масово се изселва поради турските набези. Император Андроник II Палеолог (1282-1328) полага усилия да укрепи пограничните райони, като възстановява важната крепост Трал (в негова чест тя дори е наречена Андроникополис), но само след броени години (1284 г.) градът е разрушен от турците, които отвлечат в робство 20 хиляди души. Турското проникване продължа-

ва към Милет. Защитата е поверена на талантливия пълководец Алексей Филантропин, който нанася тежки удари на създаващия се тогава бейлик Ментеше (1295 г.). За жалост кампанията завършва катастрофално – поради липсата на заплати войската вдига бунт и провъзгласява Филантропин за император. Метежникът е заловен и ослепен, но в Мала Азия настъпва пълна анархия. Никифор Григора в резюме представя съдбата на византийските провинции в Мала Азия – земите срещу о. Лесбос, Фригия, Йония, долината на Меандър, районът на Ефес падат в турски ръце. Именно тогава Осман, създателят на най-опасния турски бейлик, завладява земите около малоазийски Олимп и цяла Витиния.

Постепенно бившите “уджове” и васални племена, подчинени отначало на селджукските султани, се превръщат в самостоятелни държавици (“емирати”, бейлици), които заплахват да унищожат византийската власт отвъд Босфора. От тях пряко отношение към византийската история имат Ментеше, Айдън, Сарухан, Гермиян, Кареси и бейликът на Осман (1288–1326). Към началото на XIV в. османците, чиито вожд Ертогрул се заселва в средата на XIII в. край р. Сангарий / Сакаря (областта Сюгют), от невзрачен бейлик се превръщат в реална сила. В първите десетилетия на XIV в. османците имат сериозни съперници, особено в лицето на Айдън имат сериозен съперник, но от военностратегическа гледна точка бейликът на Осман е в най-изгодни позиции за настъпление срещу Византия – бившата столица Никея (дн. Изник), важни градове като Пруса (Бурса) и Никомидия (Измит) са на границата му, което ги прави сигурна плячка. Пътят към Мраморно море и Константинопол е открит за младата и агресивна държава, в която се стичат нови тюркски групи, авантюристи, въобще “гаазии” (борци за вярата).

По всяка вероятност Андроник II прави опити за съюз и общи действия с иранските татари, които също нямат

интерес от консолидация на тюркската “стихия”. Преди акцията на Алексей Филантропин през 1295 г. земите на Ментеше са прегазени от татарската конница на илхан Гейхату. През 1304 г. турският натиск временно отслабва, тъй като емирите са разтревожени от слуха за византийско-татарски преговори. Страхът от татарите все още е изключително силен. През първите десетилетия на XIV в. обаче самият Иран е обхванат от размирици, с което ролята му на предноазиатска “велика сила” рязко спада. Татарската хегемония е в Мала Азия изживява края си, с което Византия губи потенциален стратегически съюзник в турския тил. Мамелюкски Египет също е имал интереси в Мала Азия, но те рядко достигат по-далече от Киликия. На свой ред, египетските султани, с които Византия има традиционно добри връзки, подценяват турската и в частност османската заплаха.¹

За някои от последвалите събития ще споменем по-нататък, но трябва да се подчертае важността на турската експанзия в Мала Азия в геополитически план.² Именно нейният успех води до набезите на Балканите, които става реалност през 40-те години на XIV в. Нещо повече, те засягат пряко земите, в които живеят българите – не само в държавата на цар Иван Александър (1331-1371), но и там, където властта е византийска или сръбска – Одринска и Беломорска Тракия, Родопите, Южна Македония. Българи от цялата етническа територия са отвлечани от турците на Умур бей от Айдън, а и от военните сили на други малоазийски бейлици (например Сарухан и онзи на османците), още през 40-50-те години на XIV в.³

¹ Вж. по-подробно Тъпкива-Заимова, В., Д. Димитров, Пл. Павлов. Византия и византийският свят. С., 2011, с. 185-187, 448 и сл. и посочената литература.

² Zachariadu, E. Romania and the Turks (1300-1500). London, 1985; Жуков, К. А. Эгейские эмираты в XIV – XV вв. Москва, 1988.

³ Павлов, Пл., Ив. Тютюнджиев. Българите и османското завоевание (краят на XIII – средата на XV в.). В. Търново, 1995, с. 30-43.

Олицетворение на съпротивата на българите от Родопите и Беломорието срещу турските набези и опустошения несъмнено е Момчил през четиридесетте години на XIV в. Ние няма да се спираме на личността и ролята на този бележит българин, доколкото те са добре известни.⁴ Нашата цел е да откروим българското участие в по-ранните събития, които сами по себе си обясняват еволюцията в действията на самия Момчил.

Появата на новите турски “емирати” (бейлици) на източните граници на Византия през втората половина на XIII век е била добре известна на българите. Турската заплаха е била предмет и на двустранни преговори между Византия и България, доколкото може да се съди от някои бегли споменавания в изворите. Византия е получавала, макар и инцидентно (1313, 1322 г.), военна помощ от страна на своя балкански съюзник Сърбия. Малко се знае обаче, че в опитите за спиране на турската експанзия във Византия участват и български военни отряди. Това става още в края на XIII – началото на XIV в., когато тя засяга все още само Мала Азия. Известното ни за това българско участие не може да се свърже с българската държава. По всичко изглежда, че тези военни формирования, съставени често от доброволци, може би и от наемници и други „авантюристи”, са дело на българи от земи, влизащи в тогавашните граници на Византия – на първо място от Беломорска Тракия и Родопите.

Въпреки че донякъде се отклоняваме от конкретния проблем, предмет на тази малка студия, ще направим някои бележки по въпроса за етническият характер на днешна Беломорска Тракия през Средните векове. Първата сериозна промяна на етническата картина в Беломорието, както и в обширни райони на целия Балкански полуостров, е свързана със заселването на славяните от т.нар. българска група през втората

⁴ Гюзелев, В. Момчил юнак. С., 1967; Павлов, Пл., Ив. Тютюнджиев. Българите..., с. 34-35; Райчевски, Ст. Момчил юнак. С., 2013.

половина на VI и преди всичко през първите десетилетия на VII в.⁵ Появата на древните българи (т.нар. прабългари) - не само от общността, водена от кан Аспарух (680-701), но и от онази на неговия брат Кубер, моделира етнокултурните процеси. Консолидацията между българи, славяни и заварено местно население (преди всичко потомци на траките), довела до „раждането” на средновековния български народ, обхваща дори и земи, които са били за сравнително кратки периоди в пределите на средновековната българска държава.⁶ Нека се опитаме да очертаем контурите на този процес в Беломорска Тракия.

Не бива да се игнорира обстоятелството, че след неуспешния опит за овладяване на Солун от страна на Кубер (около 686-687 г.), византийските власти преселват част от Куберовите българи, оглавявани от „патриция и архонта” Мавър, в междуречието на Струма и Места, вкл. в Западните Родопи.⁷ Най-важна обаче си остава ролята на българската държава, която през първата половина на IX в. действа все по-активно в стратегическото направление към Родопите, Беломорието и Солун. Главната заслуга е на кавкан Исбул, регент и съуправител на малолетните владетели Маламир (831-836) и Пресиан I (836-852). Тази политика води до включването на Пловдив и Северна Тракия в пределите на България (832 г.), като са осъществени и няколко военни похода до крайбрежието на Бяло море. Смолянците и другите славянски общности в района попадат в сферата на българските интереси и политическо влияние.⁸

⁵ Бояджиев, Т. Българските говори в Западна (Беломорска) и Източна (Одринска) Тракия. С., 1991, с. 25 сл. и посочената литература.

⁶ Ангелов, Д. Образуване на българската народност. С., 1970.

⁷ Андреев, Й., Ив. Лазаров, Пл. Павлов. Кой кой е в средновековна България (Трето допълн. и преработено изд.). С., 2012, с. 435-438 (съкр. Кой кой е...).

⁸ Срв. Атанасов, Г., В. Вачкова, Пл. Павлов. Българска национална история, т. III. В. Търново, 2015, с. 213 и сл. с посочените извори и изследвания.

Този процес продължава и се засилва във времето на княз Борис–Михаил (852-889), улеснен и от християнизацията на българското общество, и особено в условията на българската военно-политическа хегемония на Балканите при цар Симеон Велики (893-927). В онези години по-голямата част от Беломорието е в границите на България – реалност, която продължава до около 970-971 г., когато император Йоан I Цимиски завладява източната част на Българското царство.

Недооценено остава мястото на Беломорска Тракия в стратегията на император Василий II Българоубиец (976-1025) за унищожаването на Българското царство. След катастрофата в прохода Траянови врата (17 август 986 г.), когато изходна точка на византийските действия е Филипопол/Пловдив, императорът избира за своя основна база крепостта Мосинопол (до дн. Гюмюрджина/Комотини). Решението не е случайно – засилено византийско присъствие в района очевидно трябва да парира евентуална активност на местното българско население. Какви са преките последици от това не е известно. Факт е обаче, че през последните години на продължителния българо-византийски конфликт Василий II е принуден да заселва нови жители в темата Волерон, обхващаща именно днешна Беломорска Тракия. Както разказва Йоан Скилица, „...императорът отишъл в Тесалия и възстановил разрушените вече от Самуил крепости, а тези, които били в ръцете на българите, превзел чрез обсада и преселил българите в така наречения Волерон...” Става дума за българи от Воден и неговия район. Василий насилствено преселва българи във Волерон, този път от Мъглен и Мъгленското поле, и през пролетта – лятото на 1015 г.⁹ Така, колкото и парадоксално да изглежда, византийската власт е принудена да компенсира демографските загуби, понесени от местното българско население, със заселването на ... други българи (!), този път от югозападните земи.

Във времето на византийското господство в българските

⁹ Гръцки извори за българска история, т. VI. София, 1963, 283-284.

земи през XI-XII в. приток на българи към Беломорието вероятно е имало и във връзка с печенежките нашествия в средата на XI в. Подобни вътрешни миграции могат да се предполагат и във връзка с периодичните кризи в Северна Тракия, предизвикани от движението на западните армии по време на Първия (1096-1097), Втория (1147-1148) и Третия (1189-1190) кръстоносен поход, и т.н. Силата на българския етнически елемент в Родопите и Беломорска Тракия личи от действията на Иванко. Когато през 1196 г. „убиецът на Асеня” е назначен от император Алексей III Ангел за управител на Филипопол (Пловдив), той се опира на своите сънародници в Родопите и Беломорието. Скъсвайки с империята, през 1198-1200 г., Иванко разпростира властта си до Бяло море, вкл. над Мосинопол и Ксанти. В същия район, определен като „областа на смолянците” (от горното течение на Арда до Места), т.е. в част от бившите владения на Иванко, през 1200-1201 г. действа Йоан Спиридонаки. Разбунтувалият се византийски управител, кипърски грък по произход, отново търси подкрепата на местните българи и помощта на цар Калоян.¹⁰ Областта, която византийският историк Георги Акрополит нарича с традиционното име Волерон, влиза в пределите на България при цар Иван Асен II (1218-1241). Както е известно, след победата при Клокотница (9 март 1230 г.) българският цар овладява тези земи без съпротива поради българския характер на местното население. За последен път Беломорска Тракия е част от средновековната българска държава, макар и в по-специфична форма, при цар Иван Александър и Момчил в средата на XIV в.¹¹

Казаното дотук ни убеждава, че българското население в района на Мосинопол (Гюмюрджина) и днешна Беломорска Тракия през XIII-XIV в. е било доминиращо. Поради това не

¹⁰ Николов, Г. Н. Самостоятелни и полусамостоятелни владения във възобновеното Българско царство (краят на XII – средата на XIII в.). С., 2011, с. 124-143.

¹¹ Павлов, Пл. Бунтари и авантюристи в средновековна България. В. Търново, 2000, с. 128-135.

е изненадващо, че самата Византия е предоставяла местната административна и военна власт на първенци от неговата собствена среда. Особено показателен е случаят с Никола Мито, споменат в документ на атонския манастир «Есфигмену» от 1294 г. Този местен българският болярин е носел титлата «протосеваст на българите», като е командвал военна част, съставена от българи. Същевременно Никола Мито е бил граждански и военен управител на град Мосинопол и неговата област.¹²

Както ще видим, участието на българи в опитите за отблъскване на турската експанзия още в самото ѝ начало е свързано с Беломорска, а вероятно и с Одринска Тракия. Повечето от личностите, на които ще се спрем, са познати и коментирани в историографията. Въпреки това те не се радват на популярност, а действията им са схващани като инцидентни прояви в цялостния контекст на събитията. Тази представа обаче е погрешна, поради което се налага да се спрем отново на въпросните случаи и исторически личности. Според нас между тях съществува определена приемственост и това не е случайно.

Първата известна проява на българско участие в съпротивата срещу настъплението на турските бейлици в Мала Азия е свързана с т.нар. Лъже-Ивайло («Псевдо-Лахана» у Георги Пахимер) - безспорно е най-яркият последовател на знаменития български бунтовник и цар Ивайло (1277-1280). Този българин се появява във византийската столица през 1294 г., когато правителството на император Андроник II Палеолог организира военни действия против малоазийските турци – акцията начело с Алексий Филантропин, за която стана дума по-горе. „Псевдо-Лахана» се появява в Константинопол изненадващо и «неизвестно откъде». Той твърдял, „... че ще извърши велики дела срещу врагове, ако императорът

¹² Божилов, Ив. Българите във Византийската империя. С., 1995, с. 113, 332.

му нареди...¹³ Изненадващата поява на някогашния български цар, за когото се знаело, че е убит по заповед на татарския хан Ногай преди четиринадесет години, е истинска сензация. «Хората виждаха, че той е жив...» - разказва Пахимер, с което идвали и надеждите, че с негова помощ ще настъпи прелом в борбата с нашествениците. Появата на самозванеца предизвиква смут и у самите турци - славата на българския цар, в общи линии единственият балкански владетел, побеждавал страшните татари, явно била достигнала и до тях. Както стана дума, предците на османците и на останалите турски бейлици в Мала Азия се преселват в Мала Азия, бягайки пред монголската (татарската) стихия. Селджукският (Иконийският) султанат, първата турска държава в Анадола, попада под тежка татарска зависимост през 1243 г. и постепенно губи значението си за сметка на новопоявилите се около двайсетина племенни държавици (бейлици). Пахимер пише, че турците се страхували от Ивайло, който «... бил славен от някакви техни прорицатели», представящи го очевидно като непобедим воин.

Император Андроник II се е колебаел как да постъпи с неочаквания натрапник. Неговото самозванство е бързо разкрито при «очна ставка» с бившата царица и Ивайлова съпруга Мария, братовчедка на императора. Вероятно в разобличаването на мнимия „Лахана” е участвал и Хранислав, за когото ще стане дума по-нататък. Лъже-Ивайло е арестуван, което предизвиква силно недоволството сред простолюдието в Константинопол. Отстъпвайки, Андроник II решава да освободи самозванеца. На съвещание в двореца императорът заявява, че „... варваринът, макар да не бил самият Лахана (...) все пак изглеждал страшен за враговете и полезен за изпадналите в беда ромеи...”¹⁴ Решено е Лъже-Ивайло с привържениците си да бъде прехвърлен в Мала Азия и да потегли към фронта с

¹³ Срв. разказа на Георги Пахимер в: Гръцки извори за българската история, т. X. С., 1980, с. 186-188.

турците по р. Сангариос (дн. Сакаря) – с други думи, именно срещу бейлика на Осман! Около храбрия българин бързо се събира импровизирана „армия”, съставена от разнородни елементи. Впрочем, както личи от писмата на тогавашния цариградски патриарх Атанасий I (двукратно: 1289-1293 и 1303-1309 г.), византийската столица в онези години е пълна с бежанци, намиращи се в бедствено положение.¹⁴ Тези хора, напуснали по неволя своите родни места и имоти, бягайки от турците, се стичат под знамената на Лъже-Ивайло. „Изглеждаше като че ли целият свят е тръгнал с него...” – продължава Пахимер, а растящата като лавина тълпа била съставена от „копачи“, „орачи“, „пастири“ и други бедняци. Тези отчаяни хора са въоръжени най-често с тояги, но тръгвали на бой „...по собствено желание“, с вяра в мисията на Лъже-Ивайло. За кратко време се събрала „... неизчислима като множество сбирщина“, привлечени само от името „Лахана“. Така византийското простолудие дава израз и на разочарованието си от колебливата и неуспешна политика на Андроник II. От друга страна, Лъже-Ивайло е свързвал мисията си единствено с действия против нашествениците. Както видяхме, той признава прякото върховенство на императора, може би за да избегне подозренията, внушавани на елита само от името на българския селски цар.

Обикновено се твърди, че Андроник II се е опасявал от повторение на някогашните събития в България. Това е вярно, макар и само отчасти - в противен случай императорът не би освободил Лъже-Ивайло, още по-малко би му позволил да оглави хиляди хора. Естествено, при евентуални успехи на „варварина“ реакцията на широките слоеве е можела да бъде опасна – както пише Пахимер, самият Андроник се е опасявал, че може да стане „някой преврат”. От друга страна, при поражение - нещо напълно възможно предвид непрофесионализма и лошата екипировка на „сбирщината“, авторитетът

¹⁴ Talbot, A.M. The Correspondance of Athanasios I, Patriarh of Constantinople (ed.). Washington, 1975.

на императора със сигурност пак би пострадал... Трябва да отбележим явното нежелание на Андроник II и неговите съветници да снабдят „гълпата“ с оръжие, военни командири и т.н. В крайна сметка Андроник нарежда отново да задържат българина и «... да го поставят в сигурен затвор...“ Така „потеглилата като огнена стихия“ импровизирана войска е обезглавена, «... а онзи невеж и глупав народ», според високомерната оценка на Пахимер, се разотива по домовете си.

Трябва изрично да подчертаем, че при появата си в Константинопол Лъже-Ивайло е водел със себе си български военен отряд. Именно неговите българи настоявали вождът им да бъде освободен и да «... им бъде разрешено да нападнат неприятеля заедно с ромеите...“ По същото време отношенията между България и Византия са враждебни, така че не става дума за поданици на българския цар Смилец (1292-1298). През осемдесетте-деветдесетте години на XIII в. в ход са сръбските завоевания в Северна и Средна Македония, дотогава под византийска власт. Мирен договор между Византия и Сърбия е сключен едва през 1299 г. Това обстоятелство изключва възможността да става дума за македонски българи. При това и Македония, и Българското царство в тогавашните му държавни граници са били твърде далече от района, към който се насочва Лъже-Ивайло. По всичко изглежда, че българите, водени от него, са били поданици на самата империя от Беломорска и Източна Тракия.

В съпротивата срещу турската експанзия в началото на XIV в. участва и българинът Хранислав¹⁵, за когото научаваме отново от „Историята“ на Георги Пахимер. Хранислав е бил един от най-верните привърженици на Ивайло и заедно с него е пребивавал в столицата Търново през 1278-1279 г. Високото доверие към него е отразено в дадената му висока служебна титла, най-вероятно на «велик примикюр» (началник на царската охрана). Този «... войнствен мъж сред българите - разказва Пахимер - бил заловен във войната против

¹⁵ Гръцки извори, т. X, с. 202; Кой кой е..., с. 695 – 696.

Лахана...“ Няколко години Хранислав прекарва в затвор във византийската столица, което показва, че е бил смятан за особено опасен.

При царуването на Андроник II в съдбата на Хранислав настъпва неочакван обрат, който може би се е дължал и на влиянието на бившата българска царица Мария във византийския дворец. Новият император не само изважда Хранислав от затвора, но дори му връща „достойнството“ и му поверява дворцовата служба на „мегас цаусий“/ „велик чауш“. Служебната титла е възприета във Византия от селджукските турци,¹⁶ а нейният притежател е бил помощник на великия примикюр в командването на дворцовата стража. Колкото и да е парадоксално, Ивайловият съратник се превръща от враг в пазител на живота на византийския император! Друг парадокс е, че носейки турска по произход титла, Хранислав се сражава именно с турците...

Хранислав е участвал във военните кампании в Мала Азия срещу инвазията на турските бейлици най-вероятно още в края на XIII в. Както ще видим, византийските военни командири са ценели неговия военен опит и заслуги в борбата с турците. От лаконичните думи на Пахимер се подразбира, че той е командвал собствен отряд. Със своите войници „великият цаусий“ взема дейно участие и в кампанията, оглавена от знаменития авантюрист Роже дьо Флор, водачът на т.нар. каталани. «Компанията“ от испано-каталонски рицари и войници, постъпили на византийска служба през есента на 1303 г., постига първите (за съжаление, и последните!) успехи срещу турската инвазия.¹⁷

Роже е обявен за „велик дукс“, а скоро след това получава високата титла „кесар“. Той става своего рода „българ-

¹⁶ Андреева, М. Очерки по культуре византийского двора в XIII в. Прага, 1927, с. 42-43.

¹⁷ Мунтанер, Р. Хроника (превод и коментар Р. Панова, под ред. на Ив. Божилков). С., 1994.

ски зет”, след като получава ръката на племенницата на императора, дъщерята на бившия български цар Иван Асен III. Нейният брат Михаил Асен е в лагера на Роже, а каталаните го величаят като «император на Загора», т.е. като титулярен български цар!¹⁸ Впрочем, последното обстоятелство дава възможност да се търси още някакво, макар и малобройно българско военно присъствие в събитията, този път в лагера и на каталаните. Така или иначе, бившите български царе Мицо (1256-1257) и Иван Асен III (1279-1280) са имали привърженици, споделили изгнанието им във Византия.

През 1305 г. каталаните и придружаващите ги византийски сили разбиват турците при градчето Герма на едноименната река (дн. Гедиз). В ръцете на победителите пада богата плячка. При нейното разпределение избухва свада, в центъра на която се оказват хората на Хранислав. Роже дьо Флор ги обвинява в ламтеж към чуждото и заповядва да обесят дванадесет души (българи?) за назидание. Стига се до спречкване между двамата командири, а Роже ранява с меч си българския военачалник. Обзет от ярост, каталанският водач настоява Хранислав също да бъде обесен, но византийските офицери се застъпват за него, „... като изтъквали много му достойни постъпки...“ За съжаление отсъстват други данни за Хранислав, както и за реакциите му към появата на Лъже-Ивайло, присъствието на Михаил Асен в каталанския лагер и т.н. Както стана дума, поне отчасти войниците на Хранислав са били българи. Няма реални основания да се мисли, че те са произлизали от територията на Българската царство. Остава възможността те да са набирани като доброволци и/или наемници от Беломорска и Източна Тракия.

Десетина години по-късно след Лъже-Ивайло на фронта с турците се появява нов български „лидер”, приеман неправилно за Лъже-Ивайло „номер 2“. Той се е представял със собственото си име Иван, като е имал прозвище Свинепаса

¹⁸ Божилов, Ив. Фамилията на Асеневци (1186 - 1460). Генеалогия и просопография. С., 1985, с. 259-267.

(грц. „Хировоскос“).¹⁹ Появата му се отнася към 1304-1305 г., повече от четвърт век от смъртта на Ивайло. Иван е бил млад човек, а и едва ли някой би взел на вяра едно самозванство след „разконспирирането“ на Лъже-Ивайло. И все пак Иван Свинепаса тайнствено загатвал, че е участвал в «... някои войни в България», а и прозвището му издава внушения за връзка със социалната среда, създала Ивайло.

Иван Свинепаса е водел дружина от 300 души с лъкове и боздугани. Той предлага помощта си срещу турците на Михаил IX Палеолог,²⁰ син и съимператор на Андроник II. Както е известно, Андроник обикновено е резидирал в Солун, което отново ни насочва към Беломорието и Родопите. В интерес на истината Михаил IX е бил склонен да използва подобни военни сили. Така например през 1301 г. той изпраща срещу турците един военен корпус от алани. Независимо че те претърпяват неуспех, император Михаил продължава да ги толерира и по-късно. Под негова егида е действал Войсил, по-малкият от братята на цар Смилец.²¹ Макар и години след това, Войсил получава високата титла „деспот на българите“, а в командваните от него военни части е имало и българи на византийска служба.

Ако Михаил IX е бил привърженик на използването на нетрадиционни военни сили и решения, съветниците на неговия баща отново „...били загрижени за селския и неопитен във войната народ.“ Подобно на Лъже-Ивайло, Иван Свинепаса е хвърлен в затвора. Той обаче успява да избяга, като се възползва от средновековното «право на убежище» (т.нар. азиално право) в някаква цариградска църква. След като събира хората си, българският водач „... неочаквано бързо преминал морето», както изглежда, през Дарданелите. Иван Свинепаса разкъсва турската обсада на крепостта Кенхрей на р. Скамандър (дн. Буюк Мендерес, наричана и Карамендерес)

¹⁹ Гръцки извори, т. X, с. 204-205.

²⁰ Ферјанчић, Б. Михајло IX Палеолог (1277-1320).- Зборник Филозофског факултета (Београд), т. 12/1, 1974, 333-356.

²¹ Кой кой е..., с. 123-125.

- турците са обърнати в бягство, а българите „... се проявили като мъже и надделели...“ Съотношението на силите обаче не е било в тяхна полза - скоро многочислена турска конница обкръжава пешаците на Иван. Макар да попада в плен, българският предводител не губи присъствие на духа. Той увещава ромеите, стоящи на крепостните стени, да платят определения от турския главатар откуп от 500 златни перпери. Тъй като те не приемат предложението (сумата наистина е била значителна), Иван започва да говори на български със спасили се хора от своя отряд. Някои от ромеите, които разбирали български, издават на турците страшните закани на Свинепаса... Тогава турците „... се уплашили за себе си и го убили, защото сметнали, че ако освободят наумолимия враг, откупът и печалбата нямамо да струват нищо...”

Георги Пахимер предава и втора версия за храбрия българин. Според нея Иван Свинепаса успява да се спаси „на Запад”, т.е. в балканските земи на Византия. Михаил IX му дава титлата „севаст”, с която, както стана дума, са удостоявани „лидери” на етнически малцинства. Ако съдим по случая със севаст Никола Мито, възможно е отново да става дума за Мосинопол/Гюмюрджина. Начело на въоръжен отряд от хиляда души Иван Свинепаса действа срещу каталаните и съюзените с тях турци в района на Солун, като се сражава „по български“.²² Последният израз загатва за партизански характер на водените действия, умело прилаган от българите в планински условия от векове. Двете версии взаимно се допълват. Донякъде „официална“ е втората, докато първата отразява и народната мътва за подвизите на Иван Свинепаса. Впечатляващо е, че слуховете за храбрия българин и неговите войници намират почва в столицата на империята, за да достигнат до Георги Пахимер – автор, за когото „българската тема” не е особен приоритет. Това личи особено ясно от разказа му за татарина Чака, както и за други събития в България.²³

²² Гръцки извори, т. X, с. 204.

²³ Срв. Павлов, Пл. Българското Средновековие – познато и непознато. В. Търново, 2008, с. 151-158.

Макар и лаконично, в съпротивата срещу турските нашествия през 1329 г. е споменат българинът „Севастопулос”. С отряд от триста души „сънародници” българи той участва във военния поход на император Андроник III Палеолог (1328-1341) г. срещу турците в Мала Азия. Целта е да бъде деблокирана Никея (дн. Изник) – столицата на византийската държава преди освобождаването на Константинопол от властта на латинците (1261 г.). В хода на тези събития българският командир смело атакува противника, но е разбит.²⁴ Трябва да обърнем внимание на обстоятелството, че в тази кампания Андроник III е разполагал с войска от едва две хиляди души... Край крепостта Филокрини императорът търпи поражение, а две години по-късно Никея пада в ръцете на османските турци (1 март 1331 г.) – събитие, възприето като поредната тежка катастрофа и мрачно предназначение за съдбата на империята. Във Византия все повече се шири т. нар. турски страх, а столицата Константинопол продължава да бъде заливана от вълни бежанци. През 1337 г. турците превземат Никомидия (дн. Измит), едва на около 100 км от Константинопол! Във византийски ръце остават само Ираклия Понтика (дн. Карадениз Ерегли) и Филадельфия (Алашехир), а османците налагат властта си над малоазийските брегове на Мраморно и Бяло море. Южният егейски бряг е в територията на Айдън, където управлява Умур паша – турският бей, в бой с когото осем години по-късно в Беломорска Тракия загива юначният Момчил... За съжаление други данни за „Севастопулос” не са известни. Въпреки че титлата не е наследствена, струва си да си помисли дали този „син на севаст” не е родственик на Никола Мито, а защо не и на Иван Свинепаса. Така или иначе, и този български командир и хората му най-вероятно отново са свързани с Мосинопол/Гюмюрджина и Беломорска Тракия.

Посочените случаи на участието на българи в борбата

²⁴ Божилов, Ив. Българите във Византийската империя, с. 352; Кой кой е, с. 593.

срещу турската експанзия в края на XIII – първите десетилетия на XIV в. са интригуващи. Как можем да си обясним готовността на българи, изявени личности, да участват в отблъскването на инвазията още при самото ѝ зараждане? Отново ще отбележим, че става дума за време, в което действията на турските бейлици нямат отношение към Балканите, когато все още не се е налагало на българите да бранят своите родни места и семейства. Да отдаваме тази решимост само на тяхна политическа далновидност, жертвоготовност, романтизъм и т.н. е примамливо, но надали е достатъчно... Разбира се, примери на благородство и идеализъм (Жана д'Арк във Франция, Уилям Уолъс в Шотландия, не на последно място, Ивайло в България)²⁵ не са чужди на средновековния човек, напротив, но дори и изброените личности от европейската история се вписват в конкретна историческа среда. Ивайло например, независимо от едни или други неясноти около него, очевидно е бил представител на войнишкото население, пазещо проходите на Източна Стара планина от векове.

Естествено, хора като Лъже-Ивайло и Иван Свинепаса навярно са съзнавали, че е само въпрос на време турската инвазия да се прехвърли на европейския бряг. И все пак, за да разчитат на успех, те са се опирали на българи, имащи необходимата подготовка, оръжие, боен дух, и т.н. Макар и „между редовете”, това личи добре при Лъже-Ивайло - ако неговите българи явно са имали необходимите качества и настоявали да тръгнат „заедно с ромеите” (императорската армия) против турците, то стихийно събралото се византийско простолудие от „орачи и копачи” е нямало военна подготовка. От примерите с Никола Мито, Иван Свинепаса, „Севастопулос”, по-късно и с Момчил, е видно, че на византийска територия е живеело българско население с военизиран статут и функции. Това се потвърждава и от запазването му в качеството на войнигани, дервентджии и други сходни категории

²⁵ Павлов, Пл. Забравени и неразбрани (Събития и личности от българското Средновековие). С., 2010, с. 118-126.

християнско население през вековете на турското робство.

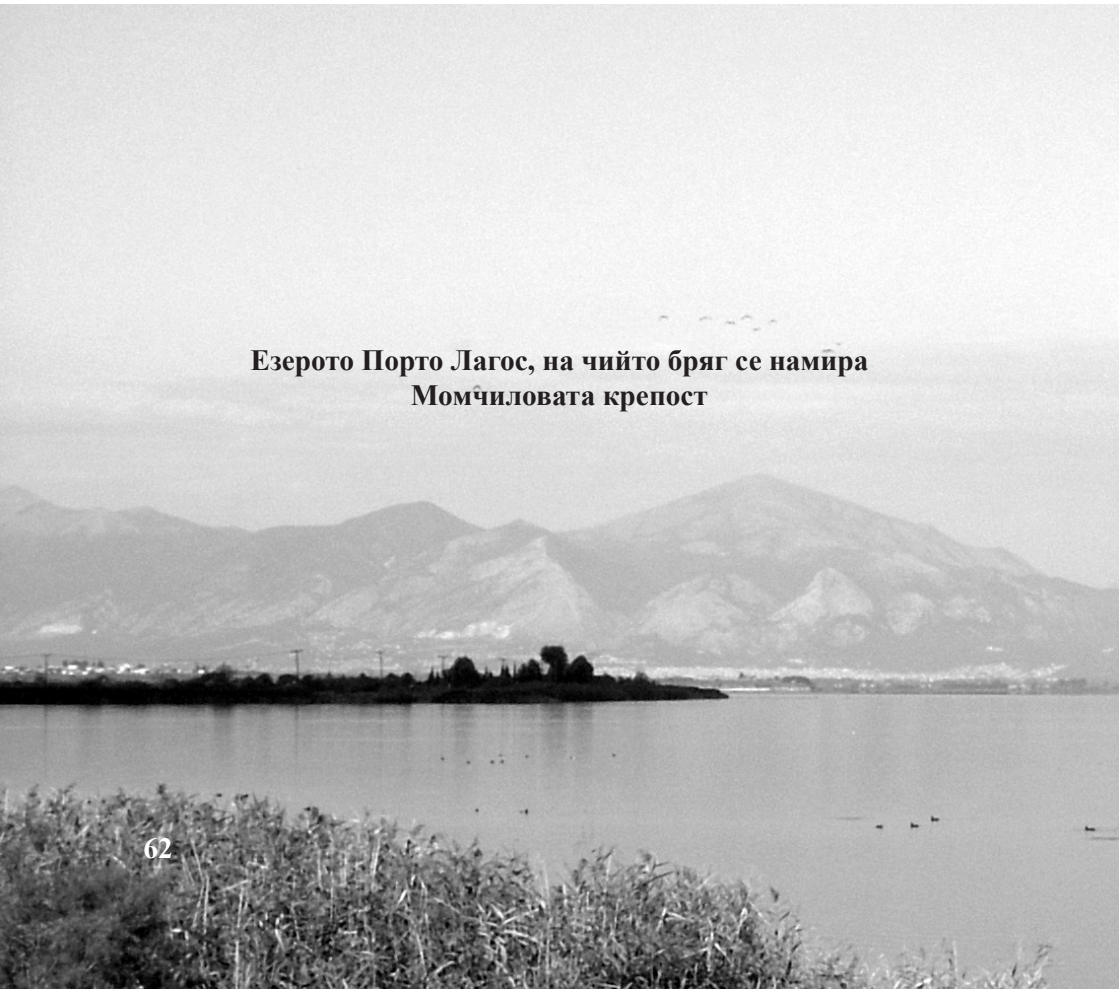
Приема се, че Беломорска Тракия или поне крайбрежната ѝ зона е завладяна от османците през 60-те години на XIV в. Както изглежда обаче, Родопите, особено техните централни и западни дялове, попадат под османска власт по-късно и в друг режим на отношения между завоеватели и завоювани. Този процес започва след превземането на Одрин (1369 г.) и Пловдив (1370 г.), като набира сила след битката при Черномен (дн. Орменио) през септември 1371 г. – битка, в която със сигурност са участвали и отряди от българи, съюзници на владетеля на Сяр деспот Йоан Углеша. Показателно е, че в родопските легенди се говори за битки и военни походи, вкл. за Крали Марко - въпреки че историческият крал Марко надали някога е стъпвал по тези места... Както е известно, епосът обединява в легендарни образи историческия спомен за герои и събития, чиито имена постепенно са избледнели в народната памет. При българите мохамедани са съхранени предания, според които прадедите им са били покорени от турците след четиридесет години съпротива.²⁶

Налагайки своята власт, османските завоеватели са принудени да правят компромиси и отстъпки. Оценявайки ролята на местните българи за охраната на важни пътища и проходи, новата власт първоначално запазва редица техни права. От османските документи се вижда, че през XV – XVI в. в Родопите е имало спахии християни, поне част от които потомци на средновековното българско болярство.²⁷ На първо време османската власт не пречи и на свободното изповядване на християнската религия. От друга страна, индивидуалното или групово налагане на исляма е осъществявано както със силови методи, така и чрез предоставянето на данъчни и со-

²⁶ Шишков, Ст. Тракия преди и след Европейската война. Пловдив, 1922, с. 11-12. За българското население в Беломорска Тракия в миналото и днес вж. Шалапатов, Д. Българските християнски селища в Западна (Беломорска) Тракия. Хасково – В. Търново, 2011.

²⁷ Чешмеджиев, Д. Доспат. Страници от историята. Пловдив, 2001, с. 144 и сл.

циални привилегии. Налице са и неизбежни промени в мантилитета на населението. Както и на други места в българските земи, християнското население с военни задължения в Беломорието и Родопите е било във фокуса на политиката на ислямизация. И, ако се върнем към далечната епоха на Лъже-Ивайло, Хранислав, Иван, „Севастопулос” и Момчил, не може да не стигнем до едно изненадващо, но и много важно заключение – прадедите на българите от Беломорска Тракия, независимо дали днес те са християни, или мюсюлмани, са между първите и най-смели борци срещу турската експанзия още във времето на нейното зараждане в Мала Азия.



**Езерото Порто Лагос, на чийто бряг се намира
Момчиловата крепост**